

KANTISTA MONELTA KANTILTA

Immanuel Kantin filosofia. Toim. Vesa Oittinen. Gaudeamus, 2013.

Vuonna 2009 Brian Leiter järjesti blogissaan hauskan äänestyksen.¹ Likipitäen tuhat ääntä kerännyt vaalitulokset vastasi seuraavaan kysymykseen: kuka on kaikkien aikojen ”tärkein filosofi”? Ensimmäisen ja toisen sijan veivät varsin yllätyksellisesti Platon ja Aristoteles. Heti heidän jälkeensä Kant sai selvän kolmospaikan. Hume, Descartes ja Sokrates jäivät tylysti seuraaville sijoille.

Jotain Kantin – siis top 3 filosofin! – arvostuksesta kertoo, että nykyisin hänen filosofiaansa koskevia julkaisuja ilmestyy joinakin vuosina lähes tuhat kappaletta. Tarvetta Kantin filosofiaa yleisluontoisesti luotaavalle teokselle ei tarvitse sen kummemmin perustella, ainakaan filosofian historiasta kiinnostuneille.

Gaudeamuksen julkaisema *Immanuel Kantin filosofia* (2013) tarjoaa kattavan läpileikkauksen Kantin työstä. Vesa Oittisen toimittama teos sisältää johdanto-luvun lisäksi 17 artikkelia. Kirjoittajakaarti on koostettu sekä kotimaisista että kansainvälisistä Kantin filosofian tuntijoista.

Esitän, kommentoin ja osittain kritisoin seuraavassa tiiviisti teoksen artikkelien pääkohtia ja argumentteja. Aihepiiriin laajuudesta johtuen en käsittele kaikkea.

”METAFYSIIKASTA MORAALIFILOSOFIAAN,
ESTETIIKASTA POLITIIKAN TEORIAAN JA
LOGIIKASTA USKONNONFILOSOFIAAN”

Yllä oleva alaotsikko on suora lainaus kirjan takakannesta. Lupauksensa mukaisesti *Imma-*

nuel Kantin filosofia alkaa Kantin metafysiikan ja sen kritiikin pohjustuksella. Hartwig Frank aloittaa artikkelinsa huomauttamalla, että ”Kantin mukaan ihmisellä on luontainen taipumus metafysiisiin spekulatioihin ja järjellä tarve metafysiikkaan” (12). Napakka aloitus tekee heti selväksi, ettei Kant halunnut *Publitan järjen kritiikissään* tuhota tai täysin hylätä metafysiikkaa (yllättäen Hart (18) sivuhuomiona väittää Humeen pyrkineen tähän, vaikka *Treatisen* ensimmäisen kirjan ja *Enquiryyn* ensimmäisen luvun huolellinen ruotiminen osoittaa tämän käsityksen todella ongelmalliseksi). Perinteisen metafysiikan vika on sen uppoutumisessa ratkeamattomiin kiistoihin, joita puhdas järki yksin ei pysty ratkaisemaan. Jotta metafysiikka voisi tieteellistyä, tulee sen rajata tutkimusalueensa (laajassa mielessä ymmärretty) tiedostuksen ennakkoehtojen tutkimiseksi. Metafysiikan kohtalonkysymys tiivistyy synteettis-*apriorististen* arvostelmien mahdollisuuteen. Näistä arvostelmista olisi ollut kiinnostavaa kuulla muutama esimerkki. Frank ei suoraan mainitse, millaisia synteettis-*a priorisia* tietoväitteitä meillä Kantin mukaan on hallussamme. Artikkelin johtopäätös (22–23) ennakoii myöhempää Sami Pihlströmin artikkelia: Kant ei voi hyväksyä teoreettisessa mielessä yleistä metafysiikkaa eli ontologiaa, mutta esimerkiksi vapaus, Jumala ja sielun kuolematomuus ovat käytännöllisen järjen moraalisisina postulaatteina hyväksyttäviä.

Toni Kanniston laaja ja pikkutarkka artikkeli analyttisen ja synteettisen erottelusta pyrkii selventämään sen merkityksen Kantin metafysiikalle. Kantin päämotivaatio oli asettaa kysymys synteettisen *a priorin* mahdollisuudesta. Erottelu siis sisälsi Kantille metafysiikkaa tukevan pyrkimyksen, toisin

kuin 1900-luvun loogisessa positivismissa, jossa metafysiikan ilmaisut yritettiin osoittaa mielettömiksi. Artikkelin parhaana antina voi pitää analyttinen-synteettinen ja *a priori* – *a posteriori* -jaottelujen erojen selvennystä. Edellinen on semanttinen, siinä missä jälkimmäinen on tieto-opillinen (34). Arvostelmien mieltäminen joko analyttisiksi tai synteettisiksi on kontekstisidonnaista siinä mielessä, että arvostelmien erottelu on riippuvaista siitä, mitä käsitteistä ajatellaan. Näin erottelu ei ole ehdoton. Analyttisten arvostelmien totuus määräytyy niistä koostuvien käsitteiden intensioiden nojalla, kun synteettisten arvostelmien todentaminen edellyttää käsitteiden ekstension, eli viittauksen kohteena olevat objektit. Kantin jako ei perustu logiikan ristiiriidan periaatteeseen. Se ei myöskään koske kielen sanoja, kuten W. V. O. Quine Kantia kritisoidessaan 1950–1960-luvuilla oletti, vaan ajattelun käsitteitä (33). Kannisto käy artikkelinsa loppuksi läpi Quinen lisäksi Kripken ja Hintikan tulkintoja erottelusta ja toteaa niiden vastaavat puutteet ja myös ansiot (42–45). Hän tiivistää ongelman seuraavasti:

Metafysiikan arvostelmien on oltava yhtäältä *a priori*, sillä niiden on esitettävä välttämättömiä totuuksia kaikesta mahdollisesta kokemuksesta; ja toisaalta niiden on oltava synteettisiä, koska ne koskevat maailmaa, eivät ajattelua tai maailmasta irrallisten käsitteiden välisiä suhteita. (41.)

Seuraavalla sivulla (42) mainitaan, että matematiikka ja puhdas luonnontiede ovat synteettis-*apriorisia* tieteitä. Esimerkkejä näiden tieteiden väitteistä ei mainita. Toiseksi itselleni jäi epäselväksi, miten nämä tieteenalat liittyvät Kantin metafysiikan ”pelastusoperaatioon” ja tieteellistämiseen.

Markku Leppäkoski toteaa selvittävässä artikkelissaan transsendentaalisen deduktion ”olevan modernin filosofian eniten keskusteltu ja ehkäpä kaikista vaikein argumentti” (63). Sen tarkoituksena on tiettyjen puhtaiden *a*

priori käsitteiden oikeuttaminen. Deduktiolla ei tässä yhteydessä tarkoiteta ensisijaisesti matemaattis-loogista johtamista, kuten konklusion välttämätöntä seuraamista pmissseistä. Kant käyttää juridikkasta peräisin olevaa erotelua *de facton* ja *de juren* välillä. Näin käsitteiden oikeutus ei perustu pelkästään tiukkaan loogiseen päättelyyn. *Puhtaan järjen kritiikin* arvostelmien loogisten muotojen taulukko pohjustaa puhtaan ymmärryksen käsitteet. Jokainen arvostelma voidaan Kantin mukaan luokitella kvaliteetin, kvantiteetin, relaation ja modaliteetin suhteen. Leppäkoski pitää Kantin kuningasajatuksena, että ”kaikki ykseys (yhdistäminen, kombinaatio) on ymmärryksen tuotetta”. Aistimellisuus antaa moninaisuuden, jonka ymmärrys voi käsitteiden avulla yhdistää (69). Transsendentaalinen deduktio selvittää Kantin transsendentaalisen idealismin projektia. Hänen mukaansa käsitteet ja kategoriat on välttämättä edellytettävä kokemuksen mahdollisuuden ehdoiksi. Ulkoiset objektit eivät ole olioita sinänsä, sillä tietomme objekteista edellyttää tietävän subjektin (74).

Pentti Määttänen pureutuu artikkelissaan käsitteiden ja objektien välisen suhteen klassiseen filosofiseen ongelmaan. Kantin filosofiassa ongelma koskee eritoten ymmärryksen käsitteiden ja havainnointien (*Anschauungen*) välistä juoppaa: edelliset ovat intellektuaalisia ja jälkimmäiset aistimellisia, ja täten Kantin filosofiassa tyystin eri tekijöitä (78). Määttänen vetoaa skeemoihin näiden tekijöiden välittäjinä. Ne ratkaisevatkin mielenkiintoisella tavalla niin sanotun yksi–moni-ongelman, eli sen, miten esimerkiksi yleinen kolmion käsite kattaa kaikki erilaiset kolmiot, kuten suora-, tasa- ja oikokulmaisen kolmion. Tässä tiedostuksen aktiivisen ja konstruktivisen luonteen ymmärtäminen on tärkeää. Skeemat tarjoavat konstruoinnin säännöt ja menetelmät, joita yksittäisiin tapauksiin voidaan soveltaa. Skeemat ovat myös tärkeitä Kantin kopernikaanisen vallankumouksen ymmärtämiseksi. Määttänen kirjoittaa: ”Luonto on kokemuksen kohteena puhtaan ymmärryksen ja

järjen konstituomisen tulos, ja se mahdollistaa myös puhtaan luonnontieteen eli objektiivisen tiedon hankkimisen luonnosta. Skeemoilla ja niiden analogioilla on keskeinen merkitys tämän jäsentymisen välikappaleina”. (86.) Tämä ratkaisu herättää kuitenkin seuraavan jännitteen. Kantin kopernikaaninen kumous asettaa ihmisen (subjektin, mielen, tiedostuksen ennakkoehdot) kaiken keskelle; miten siis Kantin teoria mahdollistaa ”objektiivisen tiedon hankkimisen luonnosta”? ”Luonnolla” tarkoitetaan yleensä jotakin ihmisestä riippumatonta ja tämän olemassaoloa ajallisesti edeltävää. Tästä(näistä) ”olio(i)sta sinänsä” ei voida tietää muuta kuin että se(ne) on(ovat) olemassa. Epäselväksi jää, miten Kantin transsendentaalinen idealismi voi oikeuttaa edellä mainitun objektiivisen tiedonhankinnan luonnontieteessä.

Ilmari Jauhiainen artikkeli ”Kant ja fysiikka” on omaperäinen kirjoitus Kantin filosofian vähemmän tunnetusta puolesta. Esikriittisellä kaudella Newtonin fysiikka oli Kantille aito tieteen paradigma. Myös kriittisellä kaudellaan Kant pyrki teoksessaan *Luonnontieteen metafysiset alkuperusteet* osoittamaan Newtonin aksiomaattisen järjestelmän luonnolakien välttämättömyyden (110). Luonnontieteen mahdollisuus perustuu kausaaliseen maksimiin (”kaikilla ilmenevillä tapahtumilla on oltava syy”) ja siihen, etteivät kappaleet pysty itsenäisesti muuttamaan liiketilaansa (119–120). Tämä argumentti on hyvin linjassa Newtonin omien näkemysten kanssa. Hieman outoa on, että Kant pitää Hirvosen tulkinnassa Newtonin ensimmäistä lakia luonnontieteen yleisimpänä lakina ja koko luonnontieteen mahdollisuusehtona. Eikö nimenomaan Newtonin toinen laki ole kaikkein yleisin kausaalisesti tulkittavissa oleva laki? Hirvosen artikkelin kiinnostavimpia kohtia on eittämättä foronomian (nykykielellä kinematiikan) ja dynamiikan jännitteiden suhde. Edellinen käsittää vain kappaleiden suhteelliset liikkeet, mutta jälkimmäisen on vedettava absoluuttiseen avaruuskoordinaatistoon

kappaleiden suhteellisten ja todellisten liikkeiden erottamiseksi. Hirvosen johtopäätös tästä jännitteisestä suhteesta Kantilla onkin seuraava: ”... lopullinen absoluuttinen avaruus jää kuitenkin aina saavuttamattomaksi ideaaliksi, joka tiedostuksemme on kuitenkin välttämättä oletettava liikekokemusten pohjaksi” (121). Kantin voi näin katsoa tarjonneen välittävän kannan Leibnizin relationismille, joka ei kyennyt selittämään suhteellisten ja todellisten liikkeiden välistä eroa, sekä Newtonin absolutismille, joka oletti eron selittäväksi tekijäksi absoluuttisen, havaitsemattoman avaruuden rakenteen.

Jussi Kotkavirta kirjoittaa perusteellisesti Kantin moraalifilosofiasta. Hän aloittaa historiallisella huomiolla, että Kantin ajatus täysikäisistä, moraalisesti autonomisista toimijoista oli aikanaan varsin radikaali. Perinteisen luonnonoikeudellisen käsityksen mukaan vain pieni vähemmistö ihmisistä kykeni tiedostamaan sen jumalallisen lain, jonka seuraamista moraalinen toiminta edellyttäisi. Kantin uuden ajatustavan mukaan ihmiset kykenisivät itse säätämään järjen avulla itselleen yleispeitevät moraalityydyt, joita kaikkien tulisi kunnioittaa ja jotka myös mahdollistaisivat onnellisuuden tavoittelun (164). Moraalisuus edellyttää ihmisen toiminnan vapauden, sillä ihmisellä tulee olla mahdollisuus ”sitoutua siihen, miten asioiden tulisi olla”, kuten Kotkavirta (174) kirjoittaa. Kant perustelee tämän transsendentaalisella idealismillaan, jossa luonnon kausaalisuus on ilmiömaailman osa, mutta ihminen on rationaalisen ja moraalisen olentona vapaa toimimaan. Ihmiseen voikin ottaa kaksi näkökulmaa, syiden ja seurausten sekä järkiperusteisten valintojen näkökulmat. Kategorinen imperatiivi tukeutuukin vahvasti järkeen: Kantin vakaumuksen ”mukaan moraalisuus voi kiteytyä ainoastaan puhtaasti järkiperaisiin ja ehdottoman yleispeiteviin periaatteisiin” (177). Tässä olisi ollut kiinnostavaa kuulla pohdintaa siitä, miten Kant perustelee ihmisen moraalisen motivaation. Ennen Kantin *Tapojen metafysiikan* perustusta brittisentimentalistit Hut-

cheson, Hume ja Smith painottivat sympatian ja myötätunnon mekanismeja moraalisen toiminnan vaikuttimina, siinä missä Kant vetoaa hyvään tahtoon ja toiminnan velvollisuuden täyttämiseen.

Yksi teoksen ehdottomista helmistä on Pauline Kleingeldin artikkeli Kantin muuttuvasta rotukäsityksestä. Tyypillisesti johdantoluonteiset teokset eivät sisällä pohdintaa filosofian historian suurnimien mahdollisesta rasismista (tai myöskään seksismistä). Kleingeldin pääväite on, että vielä 1780-luvulla Kantin näkemykset olivat epäilemättä rasistisia, mutta tämä olennaisesti muutti käsityksiään 1790-luvun puoliväliin tullessa. 1780-luvun alun antropologian ja maantieteen luennoilla Kant jakoi ihmiset neljään hierarkiseen rotuun: Amerikan alkuperäisasukkaat, neekerit [*sic*], hindut ja valkoinen rotu. Kant näki näiden ”rotujen” välisiksi eroiksi etenkin autonomian ja kyvykkyyden tasot. Hän suhtautui hyväksyväksi kahden ”alimman rodun” orjuuttamiseen (147). Näiden rasististen näkemysten voidaan katsoa olevan jännitteisessä suhteessa hänen *Käytännöllisen järjen kritiikkinsä* universalismin kanssa. Toisaalta Kantin kategorinen imperatiivi koskee persoonia, tai järjellisiä olentoja, ei biologista ryhmää, joten on myös mahdollista, että Kant 1780-luvulla kannatti johdonmukaista epätasa-arvoa. 1790-luvulla Kant muutti näkemyksiään radikaalisti, etenkin teoksissaan *Ikuiseen rauhaan* ja *Tapojen metafysiikka*. Kosmopoliittisen oikeuden käsite turvasi nyt ei-valkoisille juridisen arvon (156). Kant tuomitsi eurooppalaisen imperialismin Afrikassa, Amerikassa ja Aasiassa, sillä valloittamisen ”hallitsevat periaatteet ovat absoluuttisen vastakkaisia kosmopoliittiselle oikeudelle” (157), kuten *Kant Ikuiseen rauhaan* -teoksessaan kirjoitti. Kleingeld osoittaa artikkelissaan, ettei Kantin rasismi ollut hänen ajattelunsa pysyvä piirre.

Kantin poliittisen filosofian kontekstissa keskeisenä tekijänä voidaan pitää Ranskan vallankumousta. Ranskassa alamaisten hallinta-

vallalle antama mandaatti oli vajavainen, mikä johti epäluottamukseen sekä vallankumouksellisiin muutoksiin. Kant pyrki politiikan filosofiassaan löytämään valtiollista johtamistapaa, joka olisi muita mahdollisia vaihtoehtoja parempi (191). Rebecka Lettevall osoittaa artikkelissaan, että Kantin yhteiskuntafilosofia oli utooppista siinä mielessä, että se erotti toisistaan ihannevaltion sekä todellisen valtion. Historiallisen kehityksen myötä Kant ajatteli, että ihmisen on mahdollista saavuttaa ihmisen autonomiaa kunnioittava ihanneyhteiskunta, jossa hän seuraa järkeään ja on ”luontoon sitottujen pyyteidensä yläpuolella” (193). Vaikka Kant painotti kansalaisten roolia lainsäätäjänä, hänen näkemyksensä ei nykyajan näkökulmasta ole kovin demokraattinen, sillä suurin osa aikuisväestöstä (naiset ja suurin osa miehistä) on suljettu kansalaisuuden ulkopuolelle valtion suojajäseniksi (200). Lettevallin analyysi Kantin rauhanfilosofiasta on tavattoman mielenkiintoinen. *Ikuiseen rauhaan* -teoksen ehdot rauhan saavuttamisesta ovat varsin moderneja: rauhantekoa ei voi hyväksyä sodan verukkeella, vakinaiset armeijat on pitkällä tähtäimellä lakkautettava, valtionvelan taso ei saa nousta liian korkeaksi ja kunniaattomat sodankäynnin keinot, kuten salamurhaaminen ja myrkyttäminen, on kiellettävä. Ei olekaan yllättävää, että Kantin teos innoitti Kansainliiton perustamista ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Toisaalta Kantin rauhanartikloiden kaikkein kiistanalaisin kohta on epäilemättä kielto puuttua toisten valtioiden asioihin. Hän ymmärsi valtiot oikeustoimijoiksi, joiden asioihin puuttuminen loukkaa niiden itsenäisiä oikeuksia. Silti valtioiden väliset sotilaalliset väliintulot voivat joskus olla oikeutettuja, kuten (ehkä) Jugoslaviassa 1990-luvulla tai Ruandassa 2000-luvulla (204–205).

Kantin kriittisen filosofian mukaan ihmisjärki ei kykene saavuttamaan *a priori* tietoa Jumalasta, sielun kuolemattomuudesta tai maailman perimmäisestä olemuksesta. Sami Pihlström pitääkin Kantia yhtenä länsimaisen filosofian historian vaikutusvaltai-

simpana uskontokriittikkona (226). Samalla Kant oli luultavasti koko elämänsä vahvasti uskonnollinen ihminen ja katsoi, että esimerkiksi Jumalan olemassaololle on annettavissa eettis-metafyysisiä perusteita, ”inhimillisesti jäsennettynä, moraalin kautta avautuvana”, kuten Pihlström kiteyttää (227). Hän käy artikkelissaan ensiksi läpi Kantin *Puhtaan järjen kritiikin* rationalistisen teologian kritiikin koskien perinteisiä ontologisia, kosmologisia ja fysikaalisteologisia todistuksia. Tämän jälkeen hän siirtyy pohtimaan, miten Kantin tapauksessa esimerkiksi sielun kuolematonmuudelle ja minuuden pysyvyydelle ”voidaan valita teoreettista järkeä perustavampi ja elämässämme merkittävämpi näkökulma, moraalinen näkökulma” (239). Vastaavasti toisessa Kritiikissä Kant olettaa Jumalan korkeimman hyvän mahdollisuuden edellytyksenä, käytännöllisen järjen postulaattina (242–243). Vaikka edellisiä postulaatteja ei voi teoreettisesti todistaa, on meidän, pragmatistisen metafysiikan hengessä, lupa toivoa niitä.

Mari-Anne Virkkala pitää Kantin taidefilosofiaa koskevassa artikkelissaan keskeisenä jännitteenä säännön ja vapauden suhteita kaunotaiteen teoksissa (257). Estetiikassa arvostelukyvyllä on sekä määrittävä että reflektointiva tehtävä (258). Kant erottaa toisistaan makuarvostelmat, aistiarvostelmat ja tiedolliset arvostelmat. Kauneuden tavoittelussa ei tavoitella tietoa, joten mitään objekteja vastaavia käsitteitä ei tarvitse tietää (261). Kantin taide-teorian voi Virkkalan mukaan kiteyttää pyrkimykseen noudattaa taiteen sääntöjä ja luomisen vapautta, joka on ”kauneuden tuottaman mielihyvän peruslähtökohta” (277), mielikuvituksen ja ymmärryksen ollessa sopusoinnussa (263). Maun avulla taideteosta voidaan arvioida, mutta niiden luominen edellyttää Kantin mukaan elävöittävää periaatetta eli neroutta, kykyä, jolla voidaan ”esittää esteettisiä ideoita” (267).

LOPUKSI

Harva tuskin jaksaa pohtia *Immanuel Kantin filosofian* jokaisen artikkelin kaikkia yksityiskohtia. Tämäkin kirja-arvio sivuaa vain noin kahta kolmasosaa koko teoksesta. Kaikenkattavuuden puutteesta teosta ei voikaan arvostella. Muutamissa kohdissa Kantin filosofiaa olisi voinut myös analysoida hieman kriittisemmin eikä tyytyä pelkkään suopeuden periaatteen avaamaan näkökulmaan. Esimerkiksi transsendentaalisella idealismilla ja velvollisuusetiikalla on filosofian perinteessä tunnettuja kilpailevia vaihtoehtoja, joiden esittämistä vasta-argumenteista olisi ollut mielenkiintoista kuulla lisää. Toisaalta esimerkiksi analyttinen–synteettinen-jaottelua koskeva artikkeli, sekä Kantin rasismia ja poliittista filosofiaa käsittelevät artikkelit käyvät varsin kiitettävällä tavalla läpi Kantin filosofiaa kohtaan esitetyt kriittiset huomiot sekä mahdolliset vastaukset niihin.

Immanuel Kantin filosofia on suositeltava teos pitkäjänteiselle lukijalle, joka etsii mahdollisimman kattavaa ja vaativuustasoltaan johdantoluontoisen kokoomateoksen ylittävää Kant-kirjaa.

— MATIAS SLAVOV

VIITTEET

1. <http://leiterreports.typepad.com/blog/2009/05/the-20-most-important-philosophers-of-all-time.html>